

ΕΡΙΚΟΥ ΟΥΣΑΙ

ΑΣΠΑΣΙΑ, ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ, ΘΕΟΔΩΡΑ¹

Μετὰ παρέλευσιν ὀλίγων ἐτῶν ἦλθεν ἡμέρα καθ' ἣν αἱ ὕβρεις τῆς κωμικῆς σκηνῆς, αἱ συκοφαντίαι τῆς ἀγορᾶς καὶ αἱ ἀπὸ τοῦ βήματος βίαιαι ἐπερωτήσεις δὲν ἤρχουν πλέον εἰς τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Περικλέους. Ἐσκέφθησαν νὰ εἰσαγάγωσιν αὐτὸν εἰς δίκην διὰ τινὰ πρᾶξιν τοῦ δημοσίου βίου του· ἀλλ' ὁ μέγας πολιτικός ἀνὴρ ἦτο ἀκόμη λίαν δημοφιλής. Διὸ ἐν ἐλλείψει τοῦ Περικλέους οἱ δυσηρεστημένοι ἀπεφάσισαν νὰ διενεργήγῃσιν ὅπως καταδικασθῶσι οἱ προσφιλέστατοι τῶν φίλων του. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου οἱ ἀντίθετοι αὐτοῦ ὀχλαγωγοὶ ἤθελον νὰ μετρήσῃσι τὰς δυνάμεις των, ταυτοχρόνως δὲ νὰ καταρρίψῃσι τὴν ὑπόληψιν τοῦ Περικλέους· ἦτο αὕτη ἡ πρώτη ἐπίθεσις κατὰ τῆς ἰσχύος αὐτοῦ παρὰ τῷ λαῷ. Ἦρξαντο κατὰ πρῶτον προκαλοῦντες τὸν ἐξοστρακισμόν κατὰ τοῦ γηραιοῦ Δάμωνος, ὅστις ἐχρημάτισεν εἰς τῶν διδασκάλων τοῦ Περικλέους καὶ εἶχεν ἀπομείνει φίλος του. Ἐλεγον περὶ αὐτοῦ ὅτι ὑπὸ τὸ πρόσχημα μαθημάτων μουσικῆς ἐδίδασκε τὴν πολιτικὴν. Συχνάκις τὸν ἤκουσαν λέγοντα ὅτι ἡ τυραννὶς ἀνδρὸς πεφωτισμένου ἦτο τὸ ἄριστον τῆς κυβερνήσεως εἶδος. Ὁ Δάμων ἐξωρίσθη. Μικρὸν μετὰ ταῦτα, ἦτοι κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ ἔτους 433 πρὸς τοὺς πρώτους τοῦ 432 οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Περικλέους ἐνθαρρυνθέντες ἐκ τῆς πρώτης ἐπιτυχίας, συνεννοήθησαν ὅπως παραπέμψῃσι πρὸ τῶν ἡλιαστῶν τὸν Φειδίαν, τὸν Ἀναξαγόραν καὶ τὴν Ἀσπασίαν ταυτοχρόνως².

Ὁ Φειδίας κατηγορήθη ἐπὶ ὑπεξαίρεσει. Δεκασθεῖς ὑπὸ τινος τῶν ἐχθρῶν τοῦ Περικλέους εἰς τῶν μαθητευομένων τοῦ μεγάλου γλύπτου παρουσιάσθη ἰκέτης πρὸ τῶν ἐν τῇ ἀγορᾷ βωμῶν. Ὁ ἀνὴρ αὐτὸς ὅστις ἐκαλεῖτο Μένων, ἐζήτησε νὰ ἐξασφαλίσθῃ ἀπὸ τῶν συνεπειῶν τῆς δίκης, ἣν ἤθελε νὰ κινήσῃ κατὰ τοῦ Φειδίου. Γνωστὸν ὅτι ὁ κατήγορος εἰς δὲν ἐλάμβανεν ὑπὲρ αὐτοῦ τὸ πέμπτον τῶν ψήφων, ὑπέκειτο εἰς βαρυτάτας ποι-

¹ Συνέχ. Ἴδε προηγούμενον φυλλάδιον.

² Πλούταρχος, Περικλῆς ΛΑ' ΛΒ'. Ἀριστοφάνης *Εἰρήνη* στιχ. 601 καὶ ἐφεξ. Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, ΙΒ', 38, 39.

νάς¹. Ἀφοῦ ὁ ὁ λαὸς ἐχορήγησε τὴν αἰτηθεῖσαν ὑπόσχεσιν τῆς ἀτιμωρησίας πρὸς τὸν Μένωνα, ὁ ἄθλιος αὐτὸς κατήγγειλε τὸν διδάσκαλόν του ὡς ὑπαξελόντα μέρος τοῦ χρυσοῦ, ὃν οἱ ταμίαι τοῦ ναοῦ τῆς Θεοῦ παρέδωκαν αὐτῷ διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς. Ἡ πρὸ τοῦ δικαστηρίου ἀπολογία τοῦ Φειδίου δὲν ὑπῆρξε δυσχερής, διότι εἶχε διευθετήσῃ τοιοιτοτρόπως τὰ ἐκ χρυσοῦ ἱμάτια τῆς θεᾶς, ὥστε χωρὶς ποσῶς νὰ βλαβῇ τὸ ἐξ ἐλέφαντος ἄγαλμα, ἡδύνατο νὰ ἐξαχθῇ ὅλον τὸ μέταλλον καὶ νὰ ζυγισθῇ. Τὴν ιδέαν ταύτην εἶχεν ὑπαγορεύσει εἰς τὸν γλύπτην ὁ Περικλῆς, ὅστις ἐδυσπίσται πρὸς τὸν φιλύποπτον χαρακτῆρα τῶν Ἀθηναίων, καὶ ὅστις ἴσως ἤθελεν ὅπως ὁ ὄγκος αὐτοῦ τοῦ χρυσοῦ, ὁ ἀποτελούμενος ἐκ τεσσαράκοντα ταλάντων, εἶνε δυνατόν ἐν σοβαρῇ τινι περιστάσει νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς πολεμικὰς δαπάνας. Ὁ Φειδίας ἠθώθη ἄλλ' οἱ ἐχθροὶ τοῦ ἐκίνησαν παραχρῆμα κατ' αὐτοῦ νέαν δίκην ὑπὸ δύο ἑτέρας προφάσεις κατηγορίας. Εἶχε χάραξαι τὴν εἰκόνα του ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ τοῦτο ἦτο κατὰ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ ἱεροσυλίας. Εἶχε δεχθῇ τὸν Περικλέα εἰς τὸ ἐργαστήριόν του καθ' ἣν ὥραν εὕρισκοντο ἐντὸς αὐτοῦ γυναῖκες, ἧτοι ἐκ τῶν χρησιμευουσῶν ὡς πρότυπον καὶ ἄλλαι ἐπισκέπτριαι καὶ τοῦτο πάλιν ἐθεώρουν μαστροπείαν. Διαρκούσης ἔτι τῆς ἀνγκρίσεως ἐπὶ τῆς δευτέρας ταύτης δίκης ὁ Φειδίας ἀσθενῆς ὢν καὶ σφόδρα τεθλιμμένος ἐτελεύτησεν ἐν τῇ εἰρήτῃ².

Ὁ Ἀναξαγόρας ἤχθη πρὸ τῶν δικαστῶν ἐπὶ γραφῇ ἀσεβείας. Φαίνεται ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὰ δικαστήρια ἐγίνωσκον μόνην τὴν καθ'αυτὸ ἱεροσυλίαν, ἧτοι τὰς δημοσίας γινόμενας ὕβρεις πρὸς τοὺς θεούς, τὴν βεβήλωσιν τῶν ἱερῶν καὶ τῶν θείων εἰκόνων, τὰ κατὰ τὰς ἐορτάς

¹ Πλάτων, Ἀπολογ. Σωκράτους σ. 36 Δημοσθένης, περὶ Στεφάνου, κατὰ Ἀνδρ. κατὰ Τιμοκρ. κλπ.

² Ἀριστοφάνης, Εἰρήνη στιχ. 605 καὶ ἐφ. καὶ ὁ Σχολιαστὴς αὐτόθεν. Πλούταρχος, Περικλῆς ΔΒ'. Διόδωρος ὁ Σικελιώτης ΙΒ' 39.

Δὲν θέλομεν νὰ ἐγείρωμεν ἐνταῦθα συζήτησιν περὶ τῆς δίκης τοῦ Φειδίου, ἥτις ἐγένετο ἀφορμὴ τσοῦτων ἀντιλογιῶν. Ὑποθυμοῦμεν ὅμως νὰ εἰπώμεν ὅτι ἂν ἐπανήλωμεν εἰς τὴν παλαιὰν γνώμην, τὴν ἀποκρουομένην ὑπὸ τοῦ Sauppe (Goettinger Nachrichten 1867 σελ. 73) καὶ τοῦ Müller-Strübing (Die Legenden vom Tode der Pheidias Jahrbücher für Classische Philologie 1882, σελ. 25 καὶ ἐφ.), ἀλλὰ ὑπὸ τινος περιορισμοῦ, ἐζητάσαμεν πρότερον μετὰ πολλῆς προσοχῆς τοὺς προβαλλομένους ὑπὸ τῶν εἰρημένων λογίων λόγους καὶ ἐπείσθημεν ὅτι εὐχερῶς ἀντικρούονται. Τῷ ὄντι, ὅλον τὸ ζήτημα συγκεφαλαιοῦται εἰς τὴν χρονίαν τῆς δίκης τοῦ Φειδίου. Ἄν ἡ δίκη αὕτη ἐγένετο τὸ 438, εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς, τότε φαίνεται πιθανόν ὅτι ὁ Φειδίας ἀπέθανεν εἰς Ἡλίδαν. Προκύπτει ὅμως ἀναμφιρῆστως καὶ ἐκ τῶν στίχων τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ ἐκ τῆς συμφώνου διηγήσεως τοῦ Διοδώρου καὶ τοῦ Πλούταρχου ὅτι ἡ δίκη ἐγένετο κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἧτοι τὸ 433—432.

σκέανδ' αλλα, τὴν ἀνακοίνωσιν τῶν μυστηρίων, τὰς παρωδίας τῶν τελετῶν. Ἄλλ' οἱ φιλόσοφοι καὶ οἱ σοφισταὶ ἐπλεόναζον ἤδη ἐν Ἀθήναις καὶ ὁ ῥήτωρ Διοπείθης τοῦτο προφασιζόμενος κατώρθωσε νὰ ψηφισθῇ νόμος ἐξομοιωῶν πρὸς τοὺς ἱεροσύλους πάντας τοὺς μὴ πιστεύοντας εἰς τοὺς θεοὺς τῆς πόλεως καὶ ἀσχολουμένους εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν οὐρανίων φαινομένων. Ὁ ἱεροεξεταστικὸς οὗτος νόμος ἠπείλει πάντας τοὺς φιλοσόφους, ἀλλὰ κυρίως ἐστρέφετο κατὰ τῶν φίλων τοῦ Περικλέους, ἐντεῦθεν δὲ καὶ κατὰ τοῦ Περικλέους αὐτοῦ. Ἄν, ὥς ἤλπιζον, οἱ οἰκεῖοί του κατεδικάζοντο ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ κατηγορίᾳ, ἠδύνατο καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ Περικλέους νὰ κινηθῇ ἀνάλογος δίκη. Ὁ Ἀναξάγόρας ὅστις φανερώς ἐδόξαζεν ὅτι ὁ ἥλιος εἶνε μύδρος διάπυρος, ὅτι ἡ σελήνη εἶνε κόσμος κατκυκούμενος, ὅτι ἡ βροντὴ παράγεται ἐκ τῆς συγκρούσεως τῶν νεφῶν, ἅτινα ἦσαν ἰδέαι ἀσεβεῖς, δὲν παρουσιάσθη εἰς τὸ δίκαστήριον. Τῇ συμβουλῇ τοῦ Περικλέους, ὅστις ἐφοβεῖτο μήπως ὁ φίλος του κατεδικασθῇ εἰς θανατικὴν ποινὴν, ἀπῆλθε λαθραίως ἐξ Ἀθηνῶν. Ἡ Ἑλικία κατεδίκασεν αὐτὸν ἐρήμην ¹.

Ὡς ὁ Ἀναξάγόρας καὶ ἡ Ἀσπασία κατεδικάσθη ἐπὶ ἀσεβείᾳ, ὥς προσβεύουσα ἀντίθετα πρὸς τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας τῆς πόλεως. Ὡς ὁ Φειδίας κατηγορήθη ἐπὶ μαστροπείᾳ, ὅτι δῆθεν προσεῖλκυσε εἰς τὴν οἰκίαν τῆς ἑταίρας καὶ γυναῖκας ἐγγάμους ὅπως παρέχῃ αὐτάς τῷ Περικλεῖ ².

Τίνες ἔρα ἀποδείξει ἠδύνατο νὰ προσαγάγῃ ὁ κινήσας τὴν δίκην ποιητῆς Ἑρμιππος περὶ τῆς ἐνοχῆς τῆς Μιλησίας; Ὡς πρὸ τὸ πρῶτον μέρος τῆς κατηγορίας ἐπεκαλεῖτο τὴν μαρτυρίαν μιᾶς δούλης, ἥτις εἶχε πιθανὸν ἀκούσει τὴν Ἀσπασίαν συζητοῦσαν ἢ ἀστειευομένην ἐπὶ τινος ἱεροῦ μύθου· βεβαίως δέ, δὲν θὰ παρέλειπε νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ὡς φίλη τῶν φιλοσόφων ἡ Ἀσπασία θὰ συνεμερίζετο καὶ τὰς ἰδέας των.

Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον μέρος, ὁ Ἑρμιππος πιθανῶς περιωρίζετο εἰς τὸ ν' ἀναφέρῃ μεγαλοποιῶν αὐτά, τὰ φληναφήματα τῆς ἀγορᾶς. Αἱ συκοφαντίαι αὗται—διότι τοιαύτας τὰς θεωροῦμεν—εἶχον ἐν τούτοις χροιάν τινα ἀληθείας. Οἱ Ἀθηναῖοι δὲν εἶχον συνειθίσει νὰ βλέπωσι τὰς νομίμους αὐτῶν συζύγους μεταβαίνουσας εἰς τὰς οἰκίας τῶν ἑταίρων. Δεχομένη εἰς τὴν οἰκίαν τῆς πολίτιδος ἡ Ἀσπασία ἐξετίθετο εἰς σοβαρὰς ὑποψίας. Ὅπως δὴποτε ἡ Ἀσπασία μέγαν διέτρεξε κίνδυνον. Δι' ἐκαστην τῶν δύο πράξεων ἐφ' αἷς ἐκατηγορεῖτο καὶ αἵτινες ἐχαρακτηρίζοντο ὡς ἐγκλήματα ὑπὸ τοῦ ἀθηναϊκοῦ νόμου, ὑπέκειτο εἰς ποινὴν θανάτου ³.

¹ Πλούταρχος Περικλῆς ΑΒ'. Πλάτων, Ἀπολογία Σωκράτους 31. Διογένης Λαέρτιος Β' 5.

² Πλούταρχος, Περικλῆς ΑΒ'.

³ Πλάτων Ἀπολογ. Σωκράτους. Αἰσχίνης κατὰ Τιμάρχ. 160, 165, Δείναρχος

Ἡ Ἀσπασία ἠδύνατο νὰ δραπετεύσῃ πρὸ τῆς δίκης. Ἀναμφιβόλως ὁ Περικλῆς, ἀγαπῶν τὰ μάλα εἰλικρινῶς τὴν ἐρωμένην του, θὰ προέτεινεν αὐτῇ ν' ἀκολουθήσῃ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀναξαγόρου. Ἀλλ' ἡ Μιλησία ἐνόησεν ὅτι ἐγκαταλείπουσα τὰς Ἀθήνας καὶ δικαζομένη ἐρήμην θὰ προὔκλει βεβαίαν καταδίκην καὶ θ' ἀπεχωρίζετο τοῦ Περικλέους. Κατ' ἐκείνην δὲ τὴν στιγμὴν ὁ ἀτυχὴς μέγας ἀνὴρ εἶχεν ἀνάγκην τῆς ἀγάπης τῆς Ἀσπασίας. Ἡσθάνετο ὅτι ἡ κοινὴ γνώμη ἐστρέφετο κατ' αὐτοῦ· τὸν ἀπεστέρησαν τῶν προσφιλεστάτων ἐκ τῶν φίλων του, τέλος δὲ ἐκίνουν κατ' αὐτοῦ δίκην, προσκαλοῦντες αὐτὸν ν' ἀποδώσῃ εὐθύνας καὶ κατηγοροῦντες αὐτὸν ἐπὶ σφετερισμῷ, ἐπὶ κακώσει καὶ ἀδικίᾳ¹. Ἡ Ἀσπασία παρουσιάσθη εὐτόλμως πρὸ τῶν δικαστῶν. Ὁ Περικλῆς φαίνεται πιθανὸν ὅτι συνηγόρησεν ὑπὲρ αὐτῆς, διότι ὁ νόμος δὲν ἐπέτρεπεν εἰς τὰς γυναικὰς νὰ ὑπερασπίσωσιν αὐταὶ ἑαυτάς. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ Περικλῆς ἐπενέβη κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δίκης καθικετεύων τοὺς δικαστὰς καὶ μὴ διστάζων νὰ δείξῃ πρὸς αὐτοὺς τὰ δάκρυά του. Τὸ δικαστήριον ἠθώωσε τὴν Ἀσπασίαν.

Ε'

Εἰς τὴν Ἀσπασίαν ἀπεδόθη ἢ εἰς Σάμον ἐκστρατεία· ἔμελλε ν' ἀποδοθῇ εἰς αὐτὴν καὶ ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος. Κατὰ τὸ 432 ὁ Περικλῆς ἐνήργησε νὰ ψηφισθῇ ἐπὶ τῇ προφάσει ἀδικημάτων τινῶν νόμος, δι' οὗ οἱ Μεγαρεῖς ἀπεκηρύσσοντο ὑπὸ τοῦ ἡμίσεος τῆς Ἑλλάδος. Αἱ ἀγοραί τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν ταύταις ὑποτελῶν πόλεων ἀπεκλείοντο δι' αὐτοὺς· πᾶς Μεγαρεὺς ὅστις ἤθελε συλληφθῇ ἐπὶ τοῦ ἄττικοῦ ἐδάφους θὰ ἐθανατοῦτο· οἱ στρατηγοὶ ἀναλαμβάνοντες τὸ ἀξίωμα των, ὥφειλαν νὰ ὑμῶσαι ὅτι ἤθελον μεταβῇ δις τοῦ ἔτους ὅπως λεηλατήσωσι τὴν Μεγαρίδα. Τὸ ψήφισμα τοῦτο ἔσχε βαρυτάτας συνεπείας καθότι δὲν ἐγένετο μὲν κυρίως ἡ ἀφορμὴ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἀλλὰ συνήργησεν ὁμοῦς εἰς τὴν ἐκκρηξίν αὐτοῦ. Ἴδου δὲ τί λέγουσι περὶ αὐτοῦ οἱ ἐχθροὶ Περικλέους :

«Πόρνην δὲ Σιμαίθαν ἰόντες Μεγαράδε
νεανίαί κλέπτουσι μεθυσκοῦνταί,
καὶ οἱ Μεγαρεῖς ὀδύναις πεφυσιγγωμένοι
ἀντεξέκλεψαν Ἀσπασίας πόρνα δύο·
κानτεῦθεν ἀρχὴ τοῦ πολέμου κατερράγη
Ἑλλησι πᾶσιν ἐκ τριῶν λαικαστριῶν»

κατὰ Δημοσθ. 23 Meursius, Themis Attica, 1, 7. Ἡδύνατο ἐπίσης νὰ καταγνώσθῃ αὐτῇ ποινὴ ἥττον αὐστηρά, οἷον ἐξορία ἢ βαρὺ πρόστιμον.

¹ Πλούταρχος Περικλῆς ΔΓ', Διόδωρος Σικελιώτης ΙΒ' 38—39.

Ἐντεῦθεν ὁργῇ Περικλέης οὐλύμπιος
 ἤστραπτε ἐβρόντα, ξυνεκύκα τὴν Ἑλλάδα,
 ἐτίθη νόμους ὥσπερ σκόλια γεγραμμένους
 ὡς χρηὴ Μεγαρέας μήτε γῆ μήτ' ἐν ἀγορᾷ
 μήτ' ἐν θαλάττῃ, μήτ' ἐν ἡπείρῳ μένειν.

Πλὴν ἐκτὸς τοῦ ὅτι τὸ ἀνέκδοτον τοῦτο φαίνεται ἡκιστα πιθανὸν καθ' ἑαυτό, τόσον μεγάλα ἀποτελέσματα δὲν προέρχονται ἐκ τόσων μικρῶν αἰτιῶν. Ἀναμφιδόλως τὸ ὅτι ἐδέχθησαν δούλους ρυγάδας καὶ ἐσφετερίσθησαν κτήματα ἀνήκοντα εἰς τὰς Μεγάλας Θεὰς τῆς Ἐλευσίνος, αἰτινές ἦσαν αἱ μόναι κατὰ τῶν Μεγαρέων δικτυπωθεῖσαι κατηγορίαι, δὲν ἐδικαιολογοῦν τὴν αὐστηρότητα τοῦ ψήφισματος· ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἦσαν εἰμὴ προφάσεις. Ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ὁ πόλεμος προεμηνύετο μοιραῖος, ἀναπόδραστος μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Σπάρτης. Ἡ συνομολογηθεῖσα μετὰ τῆς Κερκύρας συμμαχία κατὰ τὸ 433 ἐπέσπευσε τὰ πράγματα, ἐξοργίσασα τοὺς Κορινθίους καὶ ἀνησυχήσασα τὴν Σπάρτην. Ὅπως ἐκδικηθῶσι διὰ τὴν χορηγηθεῖσαν εἰς τοὺς Κερκυραίους ὑποστήριξιν οἱ Κορίνθιοι ὑπενήργησαν τὴν ἐπανάστασιν τῆς Ποτιδαίας, πόλεως ὑποτελοῦς τῶν Ἀθηναίων. Πρὸς ἀντεκδίκησιν οἱ Ἀθηναῖοι ἐξέδωκαν τὸ ψήφισμα κατὰ τῶν Μεγάρων, πιστῶν συμμάχων τῶν Κορινθίων².

Τὰ σοβαρὰ ταῦτα γεγονότα ἐπῆλθον ἀμέσως σχεδὸν μετὰ τὰς τρεῖς δίκας τοῦ Φειδίου, τοῦ Ἀναξαγόρου καὶ τῆς Ἀσπασίας καὶ καθ' ἣν στιγμήν ὁ Περικλῆς ἠπειλεῖτο ὑπὸ δίκης περὶ ἀποδόσεως εὐθυνῶν. Ἡ σύμπτωσις, ἥτις ἦτο τῷ ὄντι δυσάρεστος, ὡς εἰκὸς παρατηρήθη. Διὸ ἐσηματίσθη παρὰ τῷ λαῷ καὶ ἑτέρω ὑπόνοια ὅτι ὁ Περικλῆς προὔκάλεσε τὰς ἐχθροπραξίας ὅπως διατηρηθῇ εἰς τὴν ἐξουσίαν, καθιστάμενος ἀπαραίτητος. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μεταξὺ τῶν εἰρημένων δικῶν καὶ τοῦ κατὰ τῶν Μεγάρων ψήφισματος ὑπῆρχε μᾶλλον σύμπτωσις ἢ σχέσις. Παραμένει οὐχ ἥττον ὑποψία τις, καὶ δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἀφ' ἑνὸς ἡ δυσχερὲς κατάστασις ἐν ᾗ ὁ Περικλῆς εὕρισκετο τότε, ἀφ' ἑτέρου δ' αἰσθημὰ τι λίαν συγχωρητόν, καίπερ προσωπικώτατον ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς διαγωγῆς του. Ὁ Περικλῆς εἶχε τότε ἡλικίαν ἐξήκοντα πέντε ἐτῶν, τὸν δὲ πόλεμον ἐθεώρει ἀναπόφευκτον ἐν δεδομένῳ χρόνῳ· δὲν ἦτο λοιπὸν προτιμότερον διὰ τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἐκτραγῇ ζῶντος ἔτι αὐτοῦ; Οἱ μεγάλοι ἄνδρες εἰσὶ φύσει ἐπιρρεπεῖς νὰ συνταυτίζωσι τὸ ἴδιον αὐτῶν συμφέρον μετὰ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος.

Ὁ πόλεμος ἤρχισεν. Οἱ Ἀθηναῖοι κατ' ἀρχὰς ἐφάνησαν νικηταί. Ἐπολιόρησαν τὴν Ποτιδαίαν, κατέλαβον τὴν Αἰγίναν καὶ τὰς Πλαταιάς, ἐκυρίευσαν τὰς Πρασιάς παρὰ τῶν Λακεδαιμονίων, ἐξεδίωξαν τὸν πε-

² Θουκυδίδης, Α' 32—83, 56, 67, 139—140, Β' 31. Διόδωρος Σικελιώτης, ΙΒ' 34—39.

λοποννησιακὸν στόλον ἀπὸ τῶν ὑδάτων τῆς Κερκλληνίας, εἰσῆλκον εἰς τὴν Μεγαρίδα, ἐλεηλάτησαν τὰ παράλια τῆς Ἀργολίδος, τῆς Λακωνικῆς, τῆς Μεσσηνίας. Ἀλλ' αἱ μακρὰν συμβαίνουσαι ἐπιτυχίαι αὗται δὲν ἰσοφάζον πρὸς τὰ ἐνοσχέψαντα ἐπὶ τῶν Ἀθηνῶν δεινά. Δις οἱ Λακεδαιμόνιοι εἰσέβηκον εἰς τὴν Ἀττικὴν, ἀναγκάζοντες τοὺς κατοίκους νὰ καταφύγωσιν ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως. Ἐγκαταλείψαντες τὰς οἰκίας των, τὰς γαίαις των, τὰ ἀργυρορυχεῖά των εἰς τὴν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν δῆωσιν, κατεσκήνουν ἐλεεινῶς εἰς τὰς πλατείας, πέριξ τῶν νηῶν, μετὰ τῶν μακρῶν τειχῶν. Αἰφνης ἐξερχάγη ὁ λοιμὸς μετ' ἀνηκούστου σφοδρότητος ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πλήθους τοῦ συνηθροισμένου εἰς τόσον μικρὸν χώρον καὶ ἤδη ἐξησθενημένου ἐκ τῶν παθημάτων καὶ τῶν στερήσεων. Πάμπολλοι ἀπέθανον. Δὲν ἐπῆρκουν διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τῶν ἀποτεφρώσεων καὶ τῶν ἐνταφιασμῶν· αἱ ὕδοι ἦσαν ἐσπαρμέναι ὑπὸ πτωμάτων¹.

Ἡ φρικτὴ αὕτη ἐπιδημία, ἣ εἰς τὴν Ἀττικὴν ἐπιδρομὴ τῶν Πελοποννησίων, αἱ αὐτόθι διαπραττόμεναι παρ' αὐτῶν δηώσεις ὅλα ταῦτα, τὰ δεινὰ ὅμοῦ μὲ τὴν πρόγνωσιν μακροῦ πολέμου προύκალεσαν γενικὸν κατὰ τοῦ Περικλέους ἐρεθισμόν. Οἱ πολιτικοὶ τοι ἀντίπαλοι ἐπωφελήθησαν ἐκ τούτου. Ἡ δίκη πρὸς ἀπόδοσιν εὐθηνῶν ἢ κινηθεῖσα κατ' αὐτοῦ πρὸ τινος καιροῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς δίκης τῆς Ἀσπασίας καὶ ἣτις εἶχεν ἐγκαταλειφθῇ κατὰ τὴν ἐναρξιν τοῦ πολέμου, ἀνεκινήθη ὑπὸ τοῦ δημαγωγοῦ Κλέωνος κατὰ τὸ θέρος τοῦ 430. Ὁ Περικλῆς ἐδέησε νὰ ἐμφανισθῇ πρὸ τῶν δικαστῶν, κηρυχθεὶς δ' ἔνοχος κατεδικάσθη εἰς ζημίαν ὀγδοήκοντα ταλάντων, ἀνεκλήθη δ' ἐκ τοῦ ἀξιωματος τοῦ στρατηγοῦ, εἰς ὃ τακτικῶς κατ' ἔτος πρὸ τριακονταετίας ἐξελέγετο πρὸς θόξαν τῶν Ἀθηνῶν².

Οὕτω βρέως πληγείς κατὰ τὸν πολιτικόν του βίον ὁ Περικλῆς οὐχ ἥττον ἀλγεινῶς ἐπλήγη καὶ ὡς ἰδιώτης. Ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν πολλοὶ τῶν φίλων του, ἡ ἀδελφὴ του καὶ οἱ δύο γνήσιοι υἱοὶ του ὁ Ξάνθιππος καὶ ὁ Πάραλος ἀπέθανον ἐκ τοῦ λοιμοῦ. Ὅτε ὁ Περικλῆς ὅστις εἶχεν ὑποστῇ γενναίως πάσας τούτας τὰς συμφοράς ἔθηκε τὸν νεκρώσιμον στέφανον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ Παράλου, δὲν ἠδυνήθη πλέον νὰ συγκρατήσῃ τὴν κατεσπαραγμένην καρδίαν του, ὀλοβύζων δὲ καὶ χέων ἀφθονὰ δάκρυα ἐλιποθύμησε παρὰ τὸ πτώμα τοῦ τελευταίου υἱοῦ του³.

Ἐν ἔτος μετὰ τὴν καταδίκην του οἱ Ἀθηναῖοι, οὓς ἡ ὑπερβολικὴ ἀστασία των παρέσυρεν ἐνίοτε εἰς τοιαύτας παλινδρομίας, ἀπέδωσαν τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν Περικλέα. Ἐπραξαν δὲ καὶ τι πλέον, ἀπέδωσαν αὐτῷ ἕνα υἷόν, καταργήσαντες τὸν νόμον περὶ τῶν νόθων τέκνων. Ὁ Περικλῆς εἶχεν

¹ Θουκυδίδης Β', 1—6, 47—59. Διόδωρος Σικελιώτης ΙΒ', 42—45.

² Θουκυδίδης Β', 65. Διόδωρος Σικελιώτης ΙΒ', 44, Πλούταρχος Περικλῆς.

³ Πλούταρχος, Περικλῆς, ΛΣ'.

υῖόν ἐκ τῆς Ἀσπασίας. Ἡδυνήθη γὰρ τὸν ἀναγνωρίσῃ καὶ γὰρ τὸν ἐγγράψῃ εἰς τοὺς καταλόγους τῶν πολιτῶν¹.

Ὁ υἱὸς οὗτος, ὅστις ἐκαλεῖτο ἐπίσης Περικλῆς, ἐξελέγη στρατηγὸς κατὰ τὸ 406, νικήσας δὲ τοὺς Λακεδαιμονίους κατὰ τὴν ἐν Ἀργινούσαις ναυμαχίαν ἔσχε τὴν τύχην τῶν πέντε ἄλλων στρατηγῶν, οἵτινες μετ' αὐτοῦ ἠγοῦντο τῆς εἰς Αἰολίδα ἐκστρατείας· οἱ Ἀθηναῖοι ἐτίμησαν μὲν αὐτοὺς ἐπὶ τῇ νίκῃ, ἀλλὰ τοὺς κατεδίκασαν εἰς θάνατον διότι μετὰ τὴν μάχην ἠμέλησαν γὰρ βοηθήσωσι τοὺς τραυματίας καὶ τοὺς ναυαγούς. Εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Πνυκός, ἣτις κατὰ παράβασιν τοῦ νόμου ἐδίκασε τοὺς στρατηγοὺς, ὁ Σωκράτης, ὁ ἀρχαῖος φίλος τοῦ Περικλέους καὶ τῆς Ἀσπασίας διεμαρτυρήθη μόνος κατὰ τῆς παρανομίας τῆς διαδικασίας².

Ὁ Περικλῆς ἀπέθανεν ἐκ πυρετοῦ βραδέως μετ' ὀλίγους μῆνας ἀφότου ἀνέκτισε τὴν ἐξουσίαν, περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους 429. Κατὰ Αἰσχίνην τὸν φιλόσοφον, ἡ Ἀσπασία ἐγένετο τότε ἡ ἐρωμένη πλουσίου προβατοκαπήλου ὀνόματι Λυσικλέους, χάρις δὲ εἰς αὐτὴν ὁ ἄξιος αὐτὸς ἀνὴρ ἐγένετο ἐκ τῶν τὰ πρῶτα φερόντων ἐν τῇ πόλει³. Ὁ Θουκυδίδης καὶ ὁ Ἀριστοφάνης ἀναφέρουσι τῷ ὄντι Λυσικλέα τινὰ ἔμπορον προβάτων, ὅστις ἐκλεγείας στρατηγὸς κατὰ τὸ 428 ἐφονεύθη πολέμων πρὸς τὸν ἐχθρὸν κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἰδίου ἔτους⁴, τουτέστι δεκαοκτῶ μῆνας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Περικλέους. Ἡ Ἀσπασία ἄρα τάχιστα ἐλησμόνησε τὸν ἄνδρα ὅστις δι' αὐτὴν ὑπῆρξε σύζυγος, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἐντὸς ὀλιγίστου χρόνου ἀπεπεράτωσε τὴν πολιτικὴν ἀγωγὴν τοῦ Λυσικλέους. Ἐν τούτοις, ἐπειδὴ ἡ σχέσις τῆς αὐτῆς μετὰ τοῦ Λυσικλέους εἶνε πολὺ ἀμφίβολος ἐλεύθερος εἶνε καθὼς γὰρ ἀμεριμνήσῃ περὶ αὐτῆς καὶ γὰρ πιστεύῃ ὅτι ἡ Ἀσπασία ἔμεινε πιστὴ εἰς τὴν μνήμην τοῦ μεγάλου Ἀθηναίου.

Ἡ Ἀσπασία δὲν ἔχει οὕτως εἰπεῖν ἰδίαν ἱστορίαν· ἔχει ὅμως τὴν παράδοσιν ἣτις τάσσει αὐτὴν ἀνώτερον ἀφ' ὅ,τι θὰ τὴν ἐτάσσειν ἡ ἱστορία. Οἱ Σωκρατικοὶ κατέστησαν τὴν Μιλησίαν ἰδανικὴν μορφήν, καὶ ζῇ ὡς ἡ Μοῦσα τοῦ αἰῶνος τοῦ Περικλέους εἰς τὴν μνήμην τῶν ἀνθρώπων.

¹ Θουκυδίδης Β', 65. Διόδωρος Σικελιώτης ΙΒ', 45, Πλούταρχος, Περικλῆς ΑΖ'.

² Εὐνοφῶν Ἑλληνικά Α', 7. Ἀπομνημ. Α, 1. Πλάτων, Ἀπολογ. Σωκράτ. σ. 32. Διόδωρος Σικελιώτης ΙΓ', 102.

³ Αἰσχίνης, παρὰ Πλούταρχον, Περικλῆς ΚΔ'. Ἡσύχιος καὶ Ἀσπασιαίων ἐν λ. Ἀσπασία.

⁴ Θουκυδίδης Γ', 19. Ἀριστοφάνης Ἰππῆς, στιχ. 132.

ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ

Ἀλεξάνδρῳ Δυμῆ υἱῷ.

Α'

Μετὰ τεσσαράκοντα ἢ πεντήκοντα αἰώνων ὑπαρξίν τὸ αἰγυπτιακὸν κράτος ἠγωνία ὑπὸ τὸν βάσκανον ὀφθαλμὸν τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ. Ἡ ἐλληνικὴ δυναστεία, ἀφοῦ μετέδωκεν εἰς τὴν χώραν νέαν ρώμην καὶ ἀνεζωογόνησε τὴν λαμπρότητά της ἐξηντλήθη διὰ τῆς ἀκολασίας, διὰ τῶν ἐγκλημάτων καὶ τῶν ἐμφυλίων πολέμων. Διτηρεῖτο εἰσέτι μόνον χάρις εἰς τὴν Ρώμην, ἥς ἐξηγόραζε λίαν ἀκριβῶς τὴν ἀπείσιον προστασίαν καὶ ἥτις ἠὲ δέκει ν' ἀνέχεται ἐπὶ ὀλίγον εἰσέτι χρόνον τὴν Αἴγυπτον ἀνεξάρτητον. Ἀπηλλαγμένοι σχεδὸν ἐντελῶς ἀπὸ πάσης στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας ἕνεκα τῆς στρατολογίας Ἑλλήνων καὶ Γαλατῶν μισθοφόρων οἱ Αἰγύπτιοι εἶχον ἀποβάλλει πᾶσαν περὶ τὰ ὄπλα ἀσκήσιν. Τόσας ὑπέστησαν ἐπιδρομὰς καὶ τόσας ἐδέχθησαν ξένας μοναρχίας, ὥστε ἡ πατρίς δι' αὐτοὺς περιωρίζετο εἰς μόνην τὴν θρησκείαν τῶν προγόνων. Ὀλιγώρου οἱ λαοὶ αὐτοὶ οἱ φύσει δουλοπρεπεῖς καὶ ἐξοικειωθέντες εἰς πάντα δεσποτισμὸν ἂν ἐκυβερνῶντο ὑπὸ βασιλέως Ἑλλήνος ἢ ὑπὸ ρωμαίου ἀνθυπάτου. Δὲν θὰ ἐδίδον διὰ τοῦτο οὔτε ἓνα στάχυν ὀλιγώτερον καὶ δὲν θὰ ἐλάμβανον οὐδ' ἓνα ραβδισμόν ἐπὶ πλέον.

Μετὰ τὴν ἐκλείψιν τῆς δόξης της καὶ τὴν κατὰπτωσιν τῆς ἰσχύος της ἀπέμειναν εἰς τὴν Αἴγυπτον ὁ θαυμάσιος αὐτῆς πλοῦτος. Ἡ γεωργία, ἡ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριον ἐζέχεον εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν τριπλοῦν ρεῦμα χρυσοῦ. Ἡ Αἴγυπτος, ἥτις ἄλλοτε ἐπρομήθευε σῖτον εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἑλλάσσαν Ἀσίαν, ἀπέμεινεν ὁ ἀνεξάντλητος σιτοβολῶν τῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου. Ἀλλ' ἡ γόνιμος κοιλάς τοῦ Νείλου, ἡ τόσον γόνιμος, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, ὥστε δὲν ἦτο ἀνάγκη ν' αὐλακωθῇ τὸ ἔδαφος ὑπὸ τοῦ ἀρότρου, δὲν παρήγαγε μόνον σῖτον. Ἡ κριθή, ὁ ἀραβόσιτος, ὁ βάμβαξ, τὸ ἰνδικόν, ὁ πάπυρος, ἡ κύπρος, δι' ἧς αἱ γυναῖκες ἔβαφον τοὺς ὄνυχας, τὸ τριφύλλιον τὸ ἐπαρκοῦν εἰς διατροφήν ἀναριθμητῶν ποιμνίων βοῶν καὶ προβάτων, τὰ κρίμνυα καὶ αἱ ράφανοι, ἐξ ὧν οἱ ἀσχολούμενοι περὶ τὴν κατασκευὴν τῆς πυραμίδος τοῦ Χέοπος ἐργάται ἔφαγον ποσὸν ἀξίας ὀκτῶ ἑκατομμυρίων δραχμῶν, αἱ σταφυλαί, οἱ φοῖνικες, τὰ σῦκα καὶ οἱ ἡδονικώτατοι καρποὶ τοῦ λωτοῦ, ἐξ ὧν, κατὰ τὸν Ὅμηρον, ὅστις ἔτρωγεν ἐλησμόνει τὴν πατρίδα του, ἦσαν ἐπίσης

ἰδιαιτέραι πηγαὶ πλούτου. Ἡ ἐγχώριος βιομηχανία παρήγε τὸν πάπυρον, τὰ ἐκ ξύλου, ἐλέφαντος καὶ μετάλλου ἑπιπλά, τὰ ὅπλα, τὰς ψιάθους, τοὺς τάπητας, τὰ λινὰ, μάλλινα ἢ μετάξινα λεπτὰ ὑφάσματα, τὰ κεντητὰ ἢ χρωματιστὰ, τὰ ἐπίστιλπνα κεράμια, τὰ ὑάλινα ἀγγεῖα, τὰ ἐκ χαλκοῦ ἢ ἐξ ἀλαβάστρου ποτήρια, τὰ ἑγκαυστα, τὰ χρυσὰ ἀγαλμάτια, τοὺς ἐκ τιμαλφῶν λίθων κόσμους. Τὸ ἐμπόριον τέλος, ὅπερ διετήρει ἐμπορεῖαν πέραν τοῦ ἀκρωτηρίου τῶν Ἀρωμάτων, ὅπερ ἐξαπέστελλε τὰς κατὰ ξηρὰν συνοδίας διὰ τῆς Ἀραβίας καὶ τῆς Λιβυκῆς ἐρήμου καὶ οὕτως τὰ ἀνκρίθμητα πλοῖα πάσας διέπλεον τὰς θαλάσσας ἀπὸ τῶν Ἡρακλείων στηλῶν μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἰνδοῦ, εἶχε καταστήσει τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἀποθήκην τῶν τριῶν ἡπείρων. Ὑπὸ Πτολεμαῖον τὸν ΙΑ', πατέρα τῆς Κλεοπάτρας, ἐκ τῶν φόρων, ἐκ τῆς δεκάτης καὶ ἐκ τῶν τελῶν τῆς εἰσαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς τὸ βασιλικὸν θησαυροφυλάκιον εἰσέπραττε καθ' ἑκάστον ἔτος δώδεκα χιλιάδας καὶ πεντακόσια τάλαντα, ἧτοι ἐξήκοντα ὀκτὼ ἑκατομμύρια δραχμῶν¹.

Τὴν πρωτεύουσιν τῶν Πτολεμαίων Ἀλεξάνδρειαν βλέπων ὁ Ἀχιλλεὺς Τάτιος ἀνέκραζεν: «Ἡττήθημεν, ὦ ὀφθαλμοί μου!» Κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα ὁ Ἀχιλλεὺς Τάτιος εἶδε τὴν πόλιν ταύτην μετὰ τὴν καταστροφὴν πλείστων ἐκ τῶν αὐτῆς κτιρίων. Ἀλλ' ὅ,τι ἰδίως πάντοτε ἐνεποίει μεγάλην αἴσθησιν κατὰ πρῶτον εἰς τοὺς ξένους ἦτο ὅχι τόσον ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ μεγαλοπρέπεια τῶν μνημείων τῆς ὅσον ἡ συμμετρικὴ διάταξις καὶ ἡ ἐξάίσιος διακόσμησις τῆς πόλεως. Δύο μεγάλοι λεωφόροι μετὰ μαρμαρίνου περιστυλίου ἐκατέρωθεν διασταυρούμενοι κατ' εὐθείαν γωνίαν διέσχιζον τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Ἡ κατὰ μῆκος ἔχουσα ἑκτασιν πλειόνων ἢ τριάκοντα σταδίων (πεντακισχιλίων καὶ πεντακοσίων μέτρων) πλάτος δὲ μέτρων τριάκοντα πέντε, διηυθύνετο ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς, ἤρχιζε δὲ ἀπὸ τῆς πύλης τῆς Νεκροπόλεως καὶ κατέληγεν εἰς τὴν Κανωδικὴν πύλην. Ἡ ἐγκάρσιος εἶχε μῆκος δεκαεπτὰ σταδίων, ἐκτεινομένη ἀπὸ τοῦ νοτίου περικτειχίσματος μέχρι τῆς Μεγάλης πύλης. Παύσαι αἱ ἄλλαι λεωφόροι καὶ ὁδοὶ ἐπίσης λιθόστρωτοι διὰ χονδρῶν ὀγκῶν γρανίτου, ἔχουσαι πεζοδρόμια ἐκατέρωθεν, ἐπίσης κάθετοι ἐπ' ἀλλήλων, συνεδέοντο μὲ τὰς δύο κυρίας ὁδοὺς. Ἡ κανονικὴ αὕτη ρυμοτομία, ἡ μεγαλοπρεπὴς θέα, αἱ ἀτελεύτητοι αὐτῆς ἀπόψεις παρέσχον εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν τὸν χαρακτῆρα πόλεως μοναδικῆς εἰς τὸν κόσμον. Κατάδηλον ἦτο ὅτι ἀντιθέτως πρὸς τὰς ἄλλας πόλεις τὰς σχηματισθείσας βαθμηδὸν δι' ἀλλεπαλλήλων προσθηκῶν συνοικισμῶν, αὕτη ἐδημιουργήθη διὰ μιᾶς, καθ' ὠρισμένον σχέδιον. Τῷ ὄντι ἡ πόλις αὕτη ἀνεφύη οὕτως

¹ Λόγος (ἀπολεσθεὶς) τοῦ Κικέρωνος ἀναφερόμενος ὑπὸ τοῦ Στράβωνος ΙΖ', 13.— Πιθανώτατα ὁ Κικέρων ἐννοεῖ τάλαντα ἄττικά, διότι τὸ ἄττικόν τάλαντον ἦτο ἐν γενικωτέρᾳ χρήσει ἢ τὸ πτολεμαϊκόν, οὗ ἡ ἀξία ἦτο κατὰ τὸ τέταρτον μικρότερα.

εἰπεῖν ἐκ τῆς ἄρμου διὰ θελήματος τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὁ Ἀλέξανδρος προσδιώρισε τὴν θέσιν τῆς πόλεως· αὐτὸς ἔδωκεν εἰς τὸ περιτείχισμα τὸ σχῆμα μακεδονικῆς χλαμύδος, αὐτὸς μετὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος Δεινοκράτους ἐχάραξε τὸ κανονικὸν σύμπλεγμα τῶν ὁδῶν καὶ λεωφόρων, αὐτὸς ὑπέδειξε τὰ προχώματα ἅτινα ὤφειλον νὰ ἐγείρωσι πρὸς σχηματισμὸν τοῦ νέου λιμένος, ὅστις προσδιώρισε τὴν θέσιν τῶν κυριωτέρων κτιρίων. Οἱ Πτολεμαῖοι κατόπιν ἐξωράϊσαν τὴν πόλιν, ἔδρυσαν ἀνακρίθμητα μνημεῖα καὶ ἐφύτευσαν ἐξαίσιους κήπους, προάστεια δὲ πολυάριθμα ἐκτίσθησαν πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς δυσμὰς. Ἀλλ' ἐν τῷ συνόλῳ ἡ Ἀλεξανδρεὶα εἶχεν ἀπομείνει οἷαν ἐφανερώσθη αὐτὴν ὁ Ἀλέξανδρος.

Ἐκ τοῦ Πανείου, τεχνητοῦ λόφου, ὕψους τριάκοντα πέντε μέτρων καίμενου εἰς τὸ μέσον τῆς πόλεως, ἐφαίνετο τὸ πανόραμα τῆς Ἀλεξανδρείας. Πρὸς μεσημβρίαν χιλιάδες πολλαὶ οἰκιῶν καὶ ἰδιαιτέρων μεγάρων ἐξετείνοντο μέχρι τοῦ περιβάλου τοῦ τείχους, ὅπερ ἐξ ἀπόψεως ἐφαίνετο λουόμενον ὑπὸ τῆς οἶονεὶ κασσιτερίνης τῷ χρῶμα Μαρεώτιδος λίμνης. Οἱ ταπεινοὶ οἰκίσκοι, οἱ δὲ ἀσθέστου ἐπικεχρισμένοι, μὲ μικρά, ἀκανονίστως τοποθετημένα παράθυρα φέροντα ξύλινα κιγκλιδωτὰ φύλλα, μὲ τὰς ἐπιπέδους καὶ δι' ἀεριστήρων ἐφωδισμένους στέγας, αἵτινες ἐχρησίμαζον ὡς κοιτῶνες κατὰ τὰς θερμὰς θερινὰς νύκτας, ἠγείροντο ἐναλλάξ μετὰ τῶν μεγάλων οἰκοδομῶν, τῶν κεκτισμένων ἐν τῷ μέσῳ κύλῳ καὶ κήπων, ὧν αἱ λευκαὶ προσόψεις μὲ τὰς μεγαλοπρεπεῖς στοάς, μὲ σειρὰς κιονίσκων κεχρωματισμένων καὶ μὲ κορωνίδας κεκοσμημένους διὰ πολυχρόων ζωνῶν ἦσαν ἀφανεῖς εἰς τοὺς διαβάτας ἐνεκα τῶν ὑψηλῶν, ὀδοντωτῶν ὡσεὶ ἐπ' ἀλξέων τοίχων. Τὸ μέγα Σεραπεῖον ἐφαίνετο ἐξέχον ἐν τῷ μέσῳ τῆς συνοικίας ὁλοκλήρου. Ἀνήρχοντο δ' εἰς τὸ κολοσσαῖον αὐτὸ κτίριον διὰ κλίματος ἐλικροειδοῦς ἐξ ἑκατὸν βαθμίδων κίονες ἐκ συηνίτου λίθου, ρυθμοῦ κορινθιακοῦ, ὑψηλοὶ δὲ τριάκοντα δύο μέτρα ὑπεβάσταζον τὸν θόλον.

Τὸ βλέμμα πρὸς τὴν θάλασσαν στρεφόμενον ἐπεσκόπει τὰς πρὸς βορρᾶν συνοικίας, τὸν Παλαιὸν Λιμένα καὶ τὸν Νέον Λιμένα, κεχωρισμένους ἀπ' ἀλλήλων διὰ μακρᾶς προκυμαίας μήκους ἐπτὰ σταδίων, συνδεούσης μετὰ τῆς πόλεως τὴν νῆσον τοῦ Φάρου. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἄκραν τῆς νήσου ἀνυψοῦτο ὁ φάρος, ὑπερμεγέθης πύργος ὀκτάγωνος καὶ διώροφος, ὁλόκληρος ἐκ μαρμαρίου ὠκοδομημένος. Πέριξ τοῦ Μεγάλου Λιμένος ἀπὸ τῆς Λοχιάδος ἄκρας μέχρι τοῦ Ἑπτασταδίου ἔκειτο σειρὰ λαμπρῶν ἀποβαθρῶν παρὰ τὰς ὁποίας ἠγείροντο τὰ μέγαρα καὶ οἱ ναοί. Ἐναλλάξ μετὰ τῶν καθαρῶς ἐλληνικοῦ ρυθμοῦ κτιρίων ἠγείροντο τὰ αἰγυπτιακὰ μνημεῖα καὶ ἄλλαι μεγαλοπρεπεῖς οἰκοδομαί, ἐν αἷς συνεδυάζοντο τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τέχνης τῶν δύο ἐθνῶν καὶ ἡ πενιχρὰ ἀναλογία καὶ τὸρνευσις τοῦ γείσου τῆς σαΐτικῆς τέχνης ἐξηυγενίζετο ὑπὸ τῶν ἀναγλύφων τῶν ἐλληνικῶν ρυθμῶν καὶ ὁ κορινθιακὸς κίων διαδέχετο

τὸν κωδωνοειδῆ καὶ τὸ φύλλον τῆς ἀκάνθης συνεπλέκετο μὲ τὸ ἄνθος τοῦ κακύρου. Εἰς τὴν πρόσοψιν τῶν διπλῶν μετὰ περιστυλίων στοῶν ἤνοίγοντο αἱ ἀψίδες τῶν μαρμαρίνων ἐξεδρῶν. Εἰς τὴν ἄκρην τῶν μακρῶν ὑπὸ σφιγγῶν περιβαλλομένων λεωφόρων ἀνυφοῦντο οἱ πυραμιδοειδεῖς ὄγκοι τῶν γιγαντιαίων πυλώνων, ἐπὶ τῶν λευκῶν τοίχων τῶν ὁποίων παρήλαυνον μακρὰί σειραὶ εἰκόνων καὶ σχημάτων ἐζωγραφημένων καὶ ὧν ὁ θριγγὸς ἐκοσμεῖτο ὑπὸ τοῦ συμβολικοῦ δίσκου τοῦ φέροντος μεγάλας πτέρυγας ἀναπεπταμένας. Ἐνταῦθα μὲν διεγράφετο ἐπὶ τοῦ στερεώματος τὸ ἐκ παρίου ἐγγλύφου μαρμάρου ἀέτωμα τοῦ ἐλληνικοῦ νχοῦ· ἐκεῖ δὲ ὁ αἰγυπτιακὸς ναὸς εὐρύχωρος ταπεινὸς ἄμα καὶ ὀγκώδης, μυστηριώδης, προεξέτεινε τὸν ἐκ γρανίτου πρόναον, οὗ οἱ τετράγωνοι κίονες, ἔφερον ἐπὶ τῶν τεσσάρων ἔψεων τῶν κυβικῶν κιονοκράνων των τὴν κεφαλὴν τῆς θεᾶς Ἀθώρ. Ἐπὶ τῶν ἐπαλλήλων ἀνδρῶν τῶν καλυπτομένων ὑπὸ πρασιῶν ρόδων καὶ σκιαζομένων ὑπὸ συκομορεῶν, ἀκακιῶν καὶ φοινίκων ἐφάνοντο τὰ μέγαρα περικυκλούμενα ὑπὸ στοῶν ἐκ κίωνων λωτοειδῶν, αἱ σειραὶ τῶν πυλώνων, τὰ περίπτερα ἐν εἴδει πύργων κωνοειδῶν, αἱ διαφανεῖς σκιαδές, αἱ ὑποδυσταζόμεναι ὑπὸ καρυατίδων ἐξέδραι. Εἰς τὸ μέσον τῶν πλατειῶν, εἰς τὰς διασταυρώσεις τῶν ὁδῶν, ἔμπροσθεν τῶν θυρῶν τῶν κτιρίων ἀνυφοῦντο οἱ Ἑρμαῖ, τὰ κολοσσιαῖα ἀγάλματα τοῦ Ὀσίριδος, τὰ τῶν ἐλληνικῶν θεοτήτων, οἱ βωμοί, τὰ ἡρώα, ὧν ὑπερέκειντο κατὰ διαστήματα ὑψηλοὶ ὀβελίσκοι καὶ μεγάλοι ἱστοὶ ἐμπεπηγμένοι εἰς τὸ ἔδαφος ἐφ' ὧν μικραὶ πολύχροοι σημαῖαι ἐκυμάτιζον ὑπὸ τὴν πνοὴν τῆς αὔρας.

Μεταξὺ τῶν ἀναριθμητῶν τούτων μνημείων διεκρίνετο ἐν πρώτοις παρὰ τὴν ἐσχατιάν τοῦ ἀκρωτηρίου ὁ ναὸς τῆς Λοχιάδος Ἰσιδος καὶ μία μεγάλη βασιλικὴ ἐπχυλὶς. Ἢίτα πρὸ τοῦ κλειστοῦ λιμένος τῶν Βασιλέων, τὰ ναυπηγεῖα καὶ τὰ κτίρια τοῦ Ναυστάθμου. Ἐκεῖθεν ἤρχιζε τὸ Βρούχειον. Περιβαλλόμενον ὑπὸ ὑψηλῶν τειχῶν καὶ κήπων κρεμαστῶν τὸ Βρούχειον ἦτο πόλις ἐντὸς πόλεως. Ἦτο τὸ πολεμικὸν ἄστυ. Ἐκαστος τῶν Λαγιδῶν εἶχεν οἰκοδομήσει αὐτόθι ἐν ἀνάκτορον, εἶχεν ἀνεγείρει ἕνα ναόν, εἶχε στήσει ἀγάλματα, εἶχε κατασκευάσει κρήνας μετὰ πιδάκων, εἶχε φυτεύσει ἔλση ἀκακιῶν, εἶχεν ὀρύξει δεξαμενὰς ἐν αἷς ἔθαλλον αἱ νυμφαῖαι καὶ ὁ κυκνοῦς λωτός. Ὁ Στράβων ἐφαρμόζει εἰς τὰ μνημεῖα τοῦ Βρούχειου τὸν στίχον τῆς Ὀδυσσεΐας : «Ἐξ ἑτέρων ἕτερ' ἐστίν». Ἐγγὺς τῶν διαφόρων ἀνακτόρων καὶ τῶν εὐριχῶρων αὐτῶν ἐξαρτημάτων ἠγείροντο ὁ ναὸς τοῦ Κρόνου, ὁ ναὸς τῆς πλουσίας Ἰσιδος, τὸ μικρὸν Σεράπειον, ὁ ναὸς τοῦ Περσείδωνος, τὸ γυμνάσιον μετὰ τῶν στοῶν τοῦ μήκους ἐνός σταδίου, τὸ θέατρον, ἡ ἐστεγασμένη στοά, ἡ βιβλιοθήκη περιέχουσα ἑπτακοσίας χιλιάδας τόμων, τέλος τὸ Σῆμα, τὸ ὑπερμέγεθες μαυσωλεῖον, ἐν ᾧ ἀνεπαύετο ὁ Ἀλέξανδρος ἐντὸς λάρνακος ἐκ συμπαγοῦς χρυσοῦ, ἀντικατασταθείσης κατόπιν

διὰ λάρνακος υαλίνης. Ἐτερον κτίριον τοῦ Βραυχείου εἴλκυεν ἐπίσης τὴν προσοχὴν διὰ τῶν τεραστίων διαστάσεων του καὶ τοῦ ὑπὸ θόλου ἐπιστεφομένου ἐπιστυλίου του. Ἦτο τὸ περιώνυμον Μουσεῖον τῆς Ἀλεξανδρείας, σχολὴ ἄμα καὶ ἡσυχαστήριον καὶ ἀκαδημία. Οἱ γραμματικοί, οἱ ποιηταί, οἱ φιλόσοφοι, οἱ ἀστρονόμοι ἔζων αὐτόθι ἐν κοινότητι, δαπάναις τῶν Πτολεμαίων, διὸ καὶ κακεντρεχῶς ἀπεκαλεῖτο τὸ κτίριον Κλωβὸς τῶν Μουσῶν. Ὅπως δὴποτε ἦτο κλωβὸς μεγαλοπρεπῆς, ἐνθα ἦδον ὁ Θεόκριτος, ὁ Κκλλίμαχος, ὁ Ἀπολλώνιος, καὶ ὁπόθεν ὑψώθη ἡ μεγάλη φωνὴ τῆς ἀλεξανδρινῆς φιλοσοφίας.

Μετὰ τὸν ναὸν τοῦ Ποσειδῶνος ἡ γραμμὴ τῆς παραιτίας ἐκάμπτετο σχηματίζουσα γραμμὴν συγκεκλασμένην πρὸς τὸ βορειοδυτικὸν μέρος. Καὶ ἐκεῖ ἐπίσης τὰ κτίρια ἦσαν ἀλλεπάλληλα. Αὐτόθι ἔκειτο τὸ Χρηματιστήριον, τὸ Βενδίδειον, ὁ ναὸς τῆς Ἀρσινόης καὶ αἱ ἀπέραντοι Ἀποστάσεις, ἐνθα ἀπεθηκαύοντο ὅλου τοῦ κόσμου τὰ ἐμπορεύματα. Πέραν τοῦ Σταδίου ἐφαίνοντο ὁ παλαιὸς Λιμὴν μὲ τὰ μεγάλα αὐτοῦ ναυπηγεῖα. δυτικώτερον δέ, ἐκτὸς τοῦ περιβάλου τῆς πόλεως, τὸ προάστειον τῆς Νεκροπόλεως, ἡ πένθιμος συνοικία τῶν ταριχευτῶν ¹.

(Ἐπεταὶ συνέχεια)

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΜΑΙΟΣ 1890.

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

ΣΥΝΕΔΡΙΑΙ. Ὁ Σύλλογος συνῆλθε κατὰ τὸν λήξαντα μῆνα εἰς δύο τακτικὰς συνεδρίας.

ΠΕΡΙ ΜΕΛΩΝ. Ἀπεβίωσεν ἐκ τῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου ὁ **Παντολέων Θεολόγος** ἐπίτιμον διατελοῦν μέλος ἀπὸ τοῦ 1883.

Ἐφηρίσθησαν διάφορα ἐπίτιμα καὶ ἀντεπιστέλλοντα μέλη ἐν Μασσαλίας, Λονδίῳ, Περσπολί, Κωνσταντινουπόλει καὶ Ὁδησσῷ.

ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ Συμφώνως τῇ προηγουμένῃ ἀποφάσει τοῦ Συλλόγου ὁ συνταγματάρχης κ' Ἱπικράτης Κοκίδης μέλος τακτικὸν τοῦ Συλλόγου ἐξεπόνησε τὸ σχέδιον τοῦ ὀριστικοῦ καταστήματος αὐτοῦ ἐπὶ προϋπολογισμῷ δαπάνης δρ. 89,000 μὴ περιλαμβανομένης τῆς ἐσωτερικῆς δια-

¹ Περὶ τῆς τοπογραφίας καὶ τῶν μνημείων τῆς Ἀλεξανδρείας ἴδ. Διόδωρον Σικελιώτην ΙΑ', 52 Στράβωνα, ΙΖ', 6—10, Ἀμμιανὸν Μαρκελλῆνον ΙΒ', 16, Ἀχιλ. Τάτιον. Τὰ κατὰ Λευκίππην καὶ Κλειτοφῶντα Β', 4, Mahmoud-Bey, *Mém sur l'antique Alexandrie*, Kiepert, *Topogr. des alten Alexandrien*. Νερούτσου βέη, Ἡ Ἀρχαία Ἀλεξάνδρεια.